

LZA JUBILEJAS SARUNAS

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADEMIJA KĀ NOASA ŠĶIRSTS, KURĀ PAGLĀBJAS ZINĀTNE UN KULTŪRA

“Akadēmija – tie ir cilvēki. Jānovēl katram kolēģim jauni sasniegumi savā darbā – jo izcilāki tie būs, jo izcilāka un prestižāka būs mūsu Zinātņu akadēmija. Jānovēl, lai Zinātņu akadēmija tiktu novērtēta, lai tie, kuriem esam uzticējuši lemt par mūsu valsts nākotni, prastu novērtēt tās potenciālu”, – saka LZA Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas priekšsēdētājs, akadēmiķis Guntis Zemītis laikrakstam “Zinātnes Vēstnesis”.

Latvijas Zinātņu akadēmija šogad atzīmē savus 75 gadus. Jūs esiet vēsturnieks, kā Jums šķiet, tas ir daudz vai maz?

Ja salīdzina ar cilvēka mūžu, tad daudz. Bībelē Dievs tieši tik ilgu nosaka cilvēka mūžu. Ja skatāties uz vēsturi kopumā – septiņdesmit pieci gadi ir mirklis. Protams, ka mēs varam daudz par to filozofēt. Akadēmijas mūžu nevajadzētu skatīt pasaules vēstures kontekstā – ja salīdzina ar Eiropas senākajām zinātniskajām biedrībām, piemēram, Londonas Karalisko biedrību dabaszinību attīstīšanai, jeb vienkārši Karalisko biedrību, kas dibināta 1660. gadā, protams, jauna. Tomēr, piemēram, prestižā Eiropas Zinātņu un mākslu akadēmija ar sēdekli Zalcburgā, dibināta tikai 1990. gadā. Tradīcijas ir laba lieta, tās izraisa cieņu, man kā vēsturniekam tās īpaši patīk, bet svarīgākais jau ir tas, kādu lomu akadēmija spēlē zinātnes dzīvē.

Ja jau esam pieskārušies vēstures tēmai – Latvijas Zinātņu akadēmija tika izveidota padomju laikā, daži to joprojām uztver kā padomju laika mantojumu. Kā Jūs varētu to komentēt?

Jā, taisnība, Latvijas Zinātņu akadēmija tika dibināta 1946. gadā. Padomju sistēmā zinātne, izglītība un kultūra bija stingri nodalītas. Zinātniskā darbība notika tikai zinātņu akadēmijas sistēmā – tās pakļautībā atradās zinātniskie institūti, augstāko izglītību ieguva augstskolās – universitātēs, institūtos, akadēmijās, bet zinātniskos grādus piešķīra zinātņu akadēmija. Tā plaista starp augstskolām un institūtiem, lai gan pēdējie jau gandrīz pilnībā ir nonākuši augstskolu sastāvā, ir jūtama vēl šodien. Tomēr nebūtu pareizi teikt, ka Zinātņu akadēmija kā centrs, kas organizē zinātņi, izveidojās tikai 1946. gadā. 19. gadsimtā uzplauka zinātniskās biedrības – Kurzemes literatūras un mākslas biedrība 1815. gadā, nedaudz vēlāk Baltijas provinču vēstures un senatnes pētīšanas biedrība, Rīgas Latviešu biedrības Zinātņu komisija, iecere veidot zinātņu akadēmiju bija arī Kārlim Ulmanim.

Pēc neatkarības atjaunošanas, Zinātņu akadēmija ir pārveidota par zinātnieku korporāciju. Pētniecība vairs nav nodalīta no studijām, Zinātņu akadēmijai tagad ir citi uzdevumi – tā darbojas kā zinātnes dzīves koordinētāja, apvieno redzamākos savas nozares zinātniekus, bet kas arī ir ļoti būtiski – pievienošanās Zinātņu akadēmijai nenotiek automātiski – teiksim sasniedzot noteiktu publikāciju skaitu – locekļi tiek ievēlēti. Šajā atlasē procesā ļoti būtiska ir zinātnieka vēlme kādu daļu savas enerģijas veltīt zinātnes, manis minētajiem, koordinācijas pasākumiem, zinātnes prestiža celšanai.

Kāda bija Jūsu pirmā saskarsme ar Zinātņu akadēmiju?

Zinātņu akadēmijas sistēmā ienācu 1979. gadā, kad sāku strādāt par tehnisko darbu vadītāju Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Latvijas PSR vēstures institūta Arheoloģijas nodaļā. Biju tehnisko darbu vadītājs Vedgu arheoloģiskajā ekspedīcijā. Realitātē gan strādāju Turaidas arheoloģiskajā ekspedīcijā. Mēs, ekspedīciju tehniskie darbinieki, bijām ārstatā, tomēr palikām ekspedīcijā visu gadu un skaitījāmies. Atrados uz paša zemākā pakāpiena milzīgajā, hirearhistiskajā padomju zinātnes sistēmā, tomēr baudīju tās privilēģijas, kuras tā deva – Zinātņu akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā man deva grāmatas uz mājām, man bija pieejamas zinātnes darbiniekiem paredzētās lasītavas Viļa Lāča Valsts bibliotēkā, kas tagad ir kļuvusi par Nacionālo bibliotēku. Kad aizgāju no institūta un strādāju par zinātnisko līdzstrādnieku Jelgavas Vēstures un

mākslas muzejā, tas viss zuda! Zinātņu akadēmijā korespondētājlocekļa statusā tiku ievēlēts 2008. gadā, 2014. gadā mani ievēlēja par īsteno locekli.

Ko Jums, kā cilvēkam, devusi Zinātņu akadēmija?

Neslēpšu, ievēlēšana Zinātņu akadēmijā ceļ pašnovērtējumu. Īpaši tādēļ, ka vienmēr esmu izjutis cieņu pret to. Labi, padomju laikā bija savādāk, tā bija cita akadēmija, tomēr arī tolaik akadēmijas vārds skanēja cieņpilni. Tas bija zinātnes templis, kurā gribējām nokļūt. Cita lieta bija – nejutu īpašu cieņu pret tās vadību – mani tā neinteresēja, uzskatīju tos cilvēkus par parastiem padomju funkcionāriem. Biju tāds – ne jau atklāts disidents, bet nevēlējos nekādi saistīties ar padomju birokrātiju, gribēju tikai pētīt Latvijas senāko vēsturi un neļaut to aizmirst citiem. Arheoloģija šķita īstā vieta. Manu nevēlēšanos saistīties ar varas struktūrām un kāpt pa karjeras kāpnēm tikai tāpēc, ka tev ar papīriem viss kārtībā, labi raksturo tas, ka stājoties darbā Zinātņu akadēmijā, noslēpu, ka esmu komjaunietis. Es tāds, protams, biju. Biju tak dienējis armijā. Tur nemaz nevarēja nebūt komjaunietis! Bet vēlāk, kad jau atkal strādāju Vēstures institūtā, kas nu gan skaitījās Latvijas Universitātes aģentūra, bet fiziski atradās augstceltnē, nonākot saskarsmē ar Zinātņu akadēmiju un tās locekļiem, izjutu tikai cieņu un bijību. Atceros, mani uzaicināja izteikties par kādu vēstures jautājumu Zinātņu akadēmijas Senātā. Jautājums bija vienkāršs, labi to zināju, īpaši negatavojos. Un tad es ienācu tai zālē – senatori, sirmi akadēmiķi, godājamās dāmas ap to ovālo galdu... Tādu satraukumu nebiju piedzīvojis pat ārzemju konferencēs, kur jārunā svešvalodā...

Akadēmija noteikti veicinājusi manu sapratni par to, ko slēpj sevī jēdziens “akadēmisks”. Te es sastapu izcilas personības, kuras, ja nebūtu akadēmijas, noteikti neiepazītu vai iepazīstu daudz mazāk – Jāni Stradiņu, Tālavu Jundzi, Jāni Streiču.... Varētu turpināt. Sauc kuru gribi, visi izcilas personības.

Zinātņu akadēmija daudziem asociējas ar šo ēku – augstceltni. Tagad, kad akadēmijas sistēma ir mainījusies un zinātniskie institūti ir pārcēlušies, izskanējušas arī domas, ka tik liela ēka akadēmijai nav vajadzīga. Kādas ir Jūsu domas?

Akadēmiķis Jānis Stradiņš šo ēku reiz nosauca par “dīvaino zinātnes templi”, ar uzsvāru uz vārdu “templis”. Lai vai kā – šī celtnē ar Zinātņu akadēmijas vārdu ir saaugusi. Domāju, pat ja notiks tā, ka mēs aiziesim no šejienes, tautā šo ēku vienalga sauks par Zinātņu akadēmiju. Tāpat kā tad, ja saka “augstceltnē”, tad vispirms iedomājas šo celtni Rīgā, tagad augstceltni netrūkst, bet par “augstceltni” parasti sauc tikai šo ēku. Tam, ka ēka ir saaugusi ar šo vārdu, ir arī savas ēnas puses. Šobrīd, kad daudzas telpas augstceltnē tiek izīrētas dažādām organizācijām, to atrašanās šeit, daudziem liek domāt, ka tās ir Zinātņu akadēmijas struktūrvienības.

Esmu bieži domājis par to, vai mums nevajadzētu pārcelties. Pēc idejas, mums ļoti pietāvētu telpas Rīgas Latviešu biedrībā. Tur bija Rīgas Latviešu biedrības Zinātņu komisija. Bet laikam jau tā nav laba doma. Zinātnes templis ir šeit. Ir jādomā, kā to atkal piepildīt tā, lai tas kalpotu zinātnei. Man šķiet, ka kļūda bija Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas (tagad Akadēmiskā bibliotēka – V.H.) atdošana Latvijas Universitātei. Akadēmiskā bibliotēka, kas ir viena no senākajām bibliotēkām Eiropā ar saviem senajiem sējumiem, Broces (Johans Kristofs Broce 1742-1823 – Apgaismības laikmeta darbinieks, mākslinieks, gleznotājs, etnogrāfs, vēsturnieks – V.H.) albumiem un citām vērtībām, lieliski iederētos Zinātņu akadēmijā. Viss, protams, bija naudas jautājums. Bet laiki mainās, ceru, ka kļūstam ne tikai turīgāki, bet arī gudrāki, tas vēl var mainīties un tas man šķīstu pareizi.

Jūs esat nesen ievēlēts par LZA Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas priekšsēdētāju, un atzīšos, tas arī bija iemesls, kādēļ tieši Jūs aicināju uz sarunu. Kā Jums šķiet, vai sociālās un humanitārās zinātnes šobrīd tiek novērtētas?

Humanitārās un sociālās zinātnes cieš no tā paša, no kā cieš eksaktās zinātnes Latvijā. Zinātne līdz šim nav bijusi pietiekoši novērtēta. Situācija mainās. To gan vēl nejutām materiāli, bet esmu ideālists un ticu, ka “iesākumā bija Vārds”. Vārds, šķiet, beidzot ir pateikts – šķiet, šī laika valsts vadība ir sapratusi to, cik nozīmīga ir zinātne, gaidīsim piepildījumu. Varētu runāt par vērtēšanas kritērijiem – šobrīd tie ir vienādi humanitārajām un eksaktajām zinātnēm. Tas nešķiet pareizi. Varētu runāt par valsts pasūtījumu humanitārajām zinātnēm.

Tas varētu būt atsevišķs, pēc citiem kritērijiem vērtējams. Lai ir konkurence, lai ir starptautiski eksperti, bet ja ir valsts pasūtījums, lai tas tiktu realizēts. Mūsu mājaslapā var noklausīties 17. marta diskusiju par nacionālo pretošanās kustību, kuru rosināja Valsts prezidents. Nav šaubu, neatkarība ir vērtība, lai to saglabātu, ir jāapzinās kāda cena par to maksāta. Vajag pētīt, bet pētnieku nav, nav atbalsta, nav finansējuma. Mēs, LU Latvijas vēstures institūtā bijām pieteikuši projektu – tur bija vēsturnieki, bija arheologi. Doma bija kompleksi pētīt nacionālos partizānus Latgalē. Vēsturnieki arhīvos, arheologi atsegta bunkurus un apbedījumus. Atmiņas pētnieki uzklāstu cilvēkus. Starptautiskie eksperti neiedeva pietiekoši daudz punktu, neesot bijusi arheoloģijas metodika. Daudzas amatieru grupas rok kritušos bez jebkādas metodikas. Labi, metodiku vajag, ja tā ir zinātne. Bet, ja valstij šādi pētījumi ir svarīgi, tad tos vajag finansēt! Lai ir konkurss, mēs zaudētu, bet kāds tomēr to iegūtu un nebūtu šis baltais plankums!

Ja skatāmies ārzemju pieredzi, Jūsu minēto Karalisko biedrību, tad tur ar zinātņi saprot tikai dabas zinātnes. Varbūt humanitārajām zinātnēm jābūt atsevišķi? Jādibina atsevišķa akadēmija?

Taisnība, angļu – amerikāņu tradīcijā par zinātņi *science* sauc tikai dabaszinātnes, humanitārās zinātnes ir *humanities*, sociālās gan tomēr dēvē par zinātnēm – *social sciences*. Lai kā tas nebūtu, mums ir Vācijas, Viduseiropas, Austrumeiropas un Ziemeļeiropas kultūras telpa. Te abas jomas saprot kā vienu veselumu. Zinātņi akadēmijā noteikti ir vieta arī kultūras darbiniekiem – visiem izcilajiem prātiem, kuri ir vajadzīgi Latvijai. Manis pieminētā Eiropas Zinātņi un mākslu akadēmija tā arī saucās – *European Academy of Sciences and Arts*. Mūsu akadēmija noteikti iegūst no tā, ka tajā goda biedru statusā ir arī mākslas cilvēki – Jānis Streičs, Māra Zālīte, Jānis Rokpelnis, muzeju darbinieki – Anna Jurkāne, Imants Lancmanis, arī teologi – Juris Rubenis, Zbigņevs Stankēvičs. Mēs esam dažādi, mūsu domas var atšķirties, bet tas akadēmiju padara tikai bagātāku.

Kā Jūs redzat Humanitāro un sociālo zinātņi nodaļas nākotni? Kādi uzdevumi Jūsprāt tai būtu jārisina?

Domāju, mums, tāpat kā akadēmijai kopumā, bet mums jo sevišķi, ir jācenšas uzrunāt sabiedrību. Jāstāsta par zinātnes sasniegumiem, jāparāda, ka tiek veikti daudzi vērtīgi un ļoti interesanti pētījumi. Jādiskutē par aktuāliem jautājumiem, nav jābaidās no sarežģītām tēmām un dažādiem viedokļiem. Mums jāspēj pamanīt tos jaunos, kuri dara kaut ko nozīmīgu, jāved viņi uz šejieni un jādod vārds. Es arī labi saprotu, ka Zinātņi akadēmija, tā nav tikai jaunu cilvēku pulcēšanās vieta. Reiz ievēlēts akadēmijā, cilvēks paliek tur uz mūžu. Daudzi mūsu locekļi ir beiguši aktīvās darba gaitas savās augstskolās un institūtos, bet zinātnieks ir zinātnieks visu mūžu. Zinātņi akadēmija ir tā vieta, kur viņš savu darba mūžu var pagarināt. Cilvēki var nākt, debatēt, prezentēt savus pētījumus. Tā arī ir viena no tām lietām, kas nodala mūs no citām zinātniskajām institūcijām.

Un pēdējais jautājums, protams, ir par Covid-19 izraisīto pandēmiju. Mēs visi gribam, lai šī krīze beigtos. Ko šajā ziņā var darīt humanitāro un sociālo zinātņi pārstāvji?

Covid izraisītā krīze nav tikai mediķu problēma. Pandēmija daudz ko maina. Mēs pēkšņi apjautām, ka pasaule ap mums ir daudz trauslāka, nekā šķita. Agri vai vēl vīrusu uzveiks. Zinātne uzvarēs. Ko mēs varam darīt? Šobrīd varam aicināt uzticēties zinātņei, šķirot informāciju, mācēt saskatīt viltus ziņas. Bet mums ir jādomā arī plašāk un tālāk. Mēra epidēmijai, kas plosījās 14. gadsimtā, sekoja renesanse. Vai pēc šīs pandēmijas arī būs renesanse? Nezinu, vai uz to kāds

šobrīd var atbildēt. Bet mēs noteikti esam aicināti domāt par to, kādā pasaulē mēs atgriezīsimies. Pēc nacisma sagrāves un komunisma sabrukuma, rietumu civilizācijā kolektīva tiesības ir nemitīgi piekāpušās indivīda tiesību priekšā. Izskanējušas pat domas, ka nav tādas “mēs” identitātes, ir tikai “es” identitāte, ka kolektīvi identitāti nevar izveidot, to var tikai indivīdi. Pandēmija novilka kādu līniju, pie kuras indivīda tiesības apstājās. Vai pandēmija radīs jaunu sapratni par to, cik tālu sniedzas indivīda tiesības un kur tās var tikt ierobežotas sabiedrības, nācijas, valsts interešu vārdā? Mēs noteikti esam aicināti par to diskutēt.

Pandēmija nenoliedzami liek aizdomāties par vērtībām. Nupat pie mums vērsās jaunu, radošu cilvēku grupa. Viņi gatavo projektu – izrādi, perfomanci, kas notiek Zinātņu akadēmijas telpās. Akadēmija tiek rādīta kā Noasa šķirsts, kurā paglābjas zinātne un kultūra. Tā šķiet absolūti pareiza doma – ja ir plūdi, un pasaulei draud iznīcība, kas ir tas, ko mēs vispirms vedīsim šķirstā? To, kas mums būs vajadzīgs, lai dzīvotu tālāk. Zinātne un kultūra šķiet pareizā izvēle.

Nav šaubu, ka no pandēmijas ir arī ieguvumi. Tiešsaistes konferences dod iespēju tām sekot daudziem interesentiem. Arī mūsu nodaļas sēdēs var piedalīties tie, kuriem ne vienmēr ir iespējams mērot ceļu līdz akadēmijai, lai piedalītos klātienē, tai skaitā mūsu ārzemju locekļiem. Vai no tā būtu jāatsakās, kad apstākļi atkal atļaus tikt bez ierobežojumiem? Un kādas sekas būs atsvešinātībai? Es atceros šaha ģēniju Bobiju Fišeru (1943–2008 – V.H.). Viņš vienā brīdī pārstāja spēlēt turnīros, bet sekoja šaham, studēja citu spēlētās partijas, šķiet, bija lietas kursā par visu, bet šahā vairs nespēja atgriezties un zaudēja čempiona titulu. Mums noteikti ir pie kā strādāt un ir par ko domāt!

Un pašā nobeigumā. Ko Jūs gribētu novēlēt Zinātņu akadēmijai tās 75. gadu jubilejā?

Akadēmija – tie ir cilvēki. Vispirms jau visiem tās locekļiem jāvēl laba veselība. Īpaši šai laikā, īpaši akadēmijas locekļiem – mediķiem, kuri ikdienā cīnās par cilvēku dzīvībām, ir tiešā saskarē ar vīrusu. Jānovēl katram kolēģim jauni sasniegumi savā darbā – jo izcilāki tie būs, jo izcilāka un prestižāka būs mūsu Zinātņu akadēmija. Jānovēl, lai Zinātņu akadēmija tiktu novērtēta, lai tie, kuriem esam uzticējuši lemt par mūsu valsts nākotni, prastu novērtēt tās potenciālu. Tā kā esmu arī studentu korporācijas *Fraternitas Cursica* biedrs, savu vēlējumu izteikšu ar mūsu tradicionālo laimes vēlējumu: *Vivat, crescat, floreat Academia in aeternum!*

Laikrakstam “Zinātnes Vēstnesis” sagatavoja **Vera Hohlova**,
LZA Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļa

Avots: “Zinātnes Vēstnesis”, Nr. 3 (608), 2021. gada 29. marts.